

Wiśniewska, Dorota

Interpretacja pojęcia "wyprawa" na podstawie interczyk spisanych przez łódzkich notariuszy w latach 1841-1875

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 11, 163-168

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DOROTA WIŚNIEWSKA
(Łódź)

Interpretacja pojęcia „wyprawa” na podstawie intercyz spisanych przez łódzkich notariuszy w latach 1841–1875

Auslegung des Begriffs „Mitgift“ aufgrund der von den Notaren der Stadt Łódź in den Jahren 1841–1875 erstellten Eheverträge

1. Prawna regulacja stosunków majątkowych między małżonkami; 1.1. Ustawowy ustrój majątkowy; 1.2. Ustanowienie umownego ustroju majątkowego; 2. Praktyka; 2.1. *Wyprawa* jako składnik majątkowy; 2.2. *Wyprawa* żony; 2.2.1. Szersze znaczenie tego pojęcia 2.2.2. Węższe znaczenie; 2.3. *Wyprawa* składnikiem majątku męża; 3. Podsumowanie.

1. Rechtregulation der Vermögensverhältnisse zwischen den Ehegatten; 1.1. Gesetzliche Gütergemeinschaft; 2.1. Bestellung eines vertraglichen Güterstandes; 2. Praxis; 2.1. Mitgift als Bestandteil des Vermögens; 2.2. Mitgift der Ehefrau; 2.2.1. Breitere Bedeutung dieses Begriffs; 2.2.2. Engere Bedeutung; 2.3. Mitgift als Bestandteil des Vermögens des Ehemannes; 3. Zusammenfassung.

1

Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego [dalej: KCKP], ogłoszony 28 listopada 1825 r.¹, regulował zasady powstania i funkcjonowania małżeńskiego ustroju majątkowego. Dział V Oddział II KCKP – *O prawach i obowiązkach między małżonkami ze względu na ich stosunki majątkowe w przypadku niezawarcia w tej mierze umowy* – obejmował przepisy dotyczące ustroju ustawowego. Zaś Oddział III KCKP – *Przepisy tyżące się umów co do stosunków majątkowych między małżonkami* – zezwalał na ustanowienie przez małżonków ustroju umownego.

1.1. Jeżeli małżonkowie nie postanowili inaczej, stosunki majątkowe między nimi podlegały ustrojowi wyłączności majątkowej. Miało to miejsce w razie niezawarcia małżeńskiej umowy majątkowej lub w razie jej nieważności².

¹ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, nr 41, t. X, s. 3–289.

² Art. 191 KCKP: *Stosunki majątkowe między małżonkami, o ile przez umowę urządzone nie są, ulegać będą następującym prawidłom.*

Ustrój ustawowy był zbliżony do rozdzielności majątkowej z uwagi na istnienie dwóch majątków: pierwszego – stanowiącego własność męża, i drugiego – będącego własnością żony. Jednak w przeciwieństwie do rozdzielności, jego istotę stanowiło przyznanie mężowi zarządu i użytkowania majątku żony, co prowadziło do znacznego ograniczenia jej uprawnień³.

1.2. Nupturienti zostali uprawnieni do samodzielnego uregulowania stosunków majątkowych. W tym celu musieli zawrzeć małżeńską umowę majątkową, czyli – jak stanowiły przepisy Oddziału III – *umowę przedślubną*. Nazwa tej czynności prawnej wynikała z zasady wyrażonej w art. 207 i 209 KCKP, zgodnie z którą umowa (w praktyce często nazywana także intercyzą) mogła zostać sporządzona tylko przed zawarciem małżeństwa i nie podlegała zmianom w czasie jego trwania⁴.

Ustawodawca przewidział tylko dwa wyjątki od tej generalnej zasady. Po pierwsze – zezwolił na zawarcie intercyzy małżonkom pozostającym w tzw. separacji na czas nieograniczony, gdy chcieli od tej separacji odstąpić i uregulować na nowo swe stosunki majątkowe. Po drugie – przyznał również takie prawo osobom, które wszczęły postępowanie o orzeczenie nieważności małżeństwa, o rozwód albo separację⁵.

2

Wiele małżeńskich umów majątkowych spisanych zostało przez łódzkich notariuszy. Działalność notariatu w Łodzi rozpoczęła się dopiero w 1841 r., wraz z otwarciem kancelarii przez Leopolda Fryderyka de Brixena⁶. W kolejnych latach czynności urzędowe w tym mieście podejmowali: Kajetan Szczawiński, Marcelli Jaworski, Ferdynand Szlimm, Władysław Hertzberg, Konstanty Płachecki i Roman Danielewicz⁷. Zatem do 1875 r. działało w Łodzi łącznie siedmiu notariuszy.

³ Art. 192 KCKP: *Mąż przez ciąg trwającego małżeństwa zarządza majątkiem żony, i jemu jako obowiązanemu ponosić ciężary małżeńskie, służy użytkowaniu majątku żony. Przepisy ogólne o użytkowaniu stosują się do użytkowania mężowi służącego, z następującymi wyjątkami: Imo Mąż nie będzie ograniczony w użytkowaniu choćby się o spisanie inwentarza ruchomości i stanu nieruchomości żony nie postarał. 2do Nie jest obowiązany stawić rękojmi. 3tio Nie jest mocen prawa użytkowania przedać lub innym sposobem zbywać.*

⁴ Art. 207 KCKP: *Umowy zarządzające stosunki majątkowe między małżonkami, nie mogą być zawarte, iak przed obchodem małżeństwa przez akt przed urzędem aktowym sporządzony; Art. 209 KCKP: Po nastąpionym obchodzie małżeństwa umowy przedślubne zmieniane być nie mogą.*

⁵ Zob.: art. 210 KCKP i art. 221 Prawa o małżeństwie.

⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APL], Zespół 135: Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka w Łodzi (1841–1847).

⁷ APL, Zespół 442: Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego w Zgierzu (1847–1861); APL, Zespół 443: Akta notariusza Jaworskiego Marceliego w Zgierzu (1855–1872); APL, Zespół 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma Okręgu Zgierskiego w Łodzi (1863–1876); APL, Zespół 447: Akta notariusza Władysława Hertzberga w Zgierzu (1868–1874); APL, Zespół 137: Akta notariusza Konstantego Płacheckiego w Łodzi (1869–1902); APL, Zespół 138: Akta notariusza Romana Danielewicza w Łodzi (1873–1889).

W tym okresie spisali oni 784 intercyzy⁸, które stanowią obszerne i zarazem bardzo interesujące źródło badań.

Analizowane intercyzy rozmaicie regulowały małżeńskie stosunki majątkowe. Jednak niezależnie od przyjmowanego ustroju, niemal we wszystkich tych umowach znajdują się postanowienia dotyczące majątku stanowiącego własność małżonków w chwili zawarcia małżeństwa. Wskazuje to na przywiązywanie do tej kwestii dużego znaczenia. Przede wszystkim określano w intercyzach wartość majątku, a ponadto wyliczano również jego składniki. Jednym z takich składników, często określanym w umowach, była tak zwana *wyprawa*.

2.1. Pojęcie wyprawy nie było znane ustawodawcy, który w ogóle się nim nie posługiwał. Nie stosowała go również doktryna. Wynika z tego, iż używano go jedynie w praktyce.

Zgodnie z definicją słownikową, *wyprawa* mogła wchodzić zarówno w skład majątku kobiety, jak i mężczyzny. Córki otrzymywały *wyprawę* (*szaty, klejnoty i inne sprzęty*⁹), gdy wychodziły za mąż, synowie – gdy podejmowali samodzielne życie¹⁰.

Wszyscy notariusze działający w Łodzi w latach 1841–1875 posługiwali się tym pojęciem, ale robili to z różną częstotliwością. Leopold Fryderyk de Brixen użył go tylko w jednej spośród 20 spisanych przez siebie intercyz¹¹. Podobnie Władysław Hertzberg, w obecności którego zawarto aż 76 tego rodzaju umów¹². Zatem dwaj powyżsi notariusze stosowali pojęcie *wyprawa* tylko wyjątkowo.

Pozostali notariusze używali go znacznie częściej: Kajetan Szczawiński – 22 razy (na 88 intercyz, czyli w 25% umów), Marcelli Jaworski – 94 (na 166 – 56,6%), Ferdynand Szlimm – 130 (na 288 – 45,1%), Konstanty Płachecki – 48 (na 92 – 52,1%) i Roman Danielewicz – 36 (na 54 – 66%)¹³. Najwięcej razy zastosował to pojęcie Ferdynand Szlimm, co wiąże się z faktem spisania przez niego największej liczby małżeńskich umów majątkowych. Z porównania liczby zawartych intercyz i częstotliwości używania w nich pojęcia *wyprawa* wynika jednak, że najczęściej stosował je Roman Danielewicz.

⁸ APL, Zespół 135: Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka...; APL, Zespół 442: Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego...; APL, Zespół 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego...; APL, Zespół 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma...; APL, Zespół 447: Akta notariusza Władysława Hertzberga...; APL, Zespół 137: Akta notariusza Konstantego Płacheckiego...; APL, Zespół 138: Akta notariusza Romana Danielewicza...

⁹ M. Orgelbrand, *Słownik języka polskiego*, cz. II: P–Ż, Wilno 1861, s. 1998.

¹⁰ *Ibidem*, s. 1997–1998; M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. VI: U–Z, Lwów 1860, s. 564–565.

¹¹ APL, Zespół 135: Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka..., sygn. 1, intercyza nr 313 z 17 (29) IX 1842 r., s. 1–2.

¹² APL, Zespół 447: Akta notariusza Władysława Hertzberga..., sygn. 9, intercyza nr 2011/318 z 5 (17) V 1872 r., s. 1.

¹³ APL, Zespół 442: Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego...; APL, Zespół 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego...; APL, Zespół 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma...; APL, Zespół 447: Akta notariusza Władysława Hertzberga...; APL, Zespół 137: Akta notariusza Konstantego Płacheckiego...; APL, Zespół 138: Akta notariusza Romana Danielewicza...

2.2. *Wyprawę* jako składnik majątkowy odnoszono przede wszystkim do majątku stanowiącego własność żony w chwili zawarcia małżeństwa. W praktyce w wielu intercyzach tylko ogólnie wskazywano, iż narzeczona posiada *wyprawę*. Doszło do tego aż 116 razy, co stanowi około 15% wszystkich małżeńskich umów majątkowych¹⁴. Sporadycznie wprowadzano jakieś dodatkowe określenie tego składnika majątkowego, wskazując, że majątek narzeczonej składa się z *wyprawy zwyczajem uświęconej*¹⁵, *przyzwoitej*¹⁶, *stanowi jej odpowiedniej*¹⁷ i tym podobne.

Zwykle wskazywano jednak wartość *wyprawy*¹⁸. Miało to zapewne istotne znaczenie dla osób zawierających umowę.

Występowały również liczne przypadki określania w intercyzach poszczególnych elementów *wyprawy*. Takie wyliczenia miały co do zasady ogólny charakter, choć zdarzały się wyjątki, jak na przykład w umowie spisanej przez F. Szlimma 7 (19) stycznia 1875 r. Wskazano w niej, iż *wyprawa* przyszłej żony, oszacowana na kwotę 1500 rubli srebrem, składała się z kosztowności i sreber. Należały do niej *a* cztery lichtarze srebrne, *b* sześć par łyżek, widelcy i noży srebrnych, *c* takąż wazowa łyżka, *d* cztery kubki i *e* koszyczek do cukru, *f* pięć sznurów pereł orleańskich z klamrą, brylantami wysadzaną, *g* brosza dyamentami ozdobiona, *h* para kolczyków z rautem i dziesięć pierścionków, z których ośm z dyamentami, *k* zegarek damski złoty z łańcuchem złotym, *l* i drugi łańcuch złoty¹⁹.

2.2.1. Interpretacja pojęcia *wyprawa* budzi pewne wątpliwości. Z przytoczonego powyżej przykładu wynika, iż w skład tej części majątku zaliczono kosztowności. Takie znaczenie nadawano *wyprawie* również w innych umowach, nie tylko spisanych przez F. Szlimma, ale także przez innych notariuszy. Odnaleźć je można w aktach spisanych przez M. Jaworskiego (na przykład: [...] *majątek posagowy w gotowiznie kwotę Rubli srebrem Dwa tysiące siedmset zaś w wyprawie mianowicie garderobie i kosztownościach Rubli srebrem Tysiąc pięćset* [...] ²⁰), K. Płacheckiego (na przykład: *Narzeczona wnosi w dom przyszłego małżonka w wyprawie, to jest w meblach, garderobie, bieliźnie i precyozach Rubli srebrem*

¹⁴ Na przykład: *Karolina Matz Panna oprócz wyprawy ma własnego Majątku Złotych pięć tysięcy czterysta czyli Rubli srebrem osiemset dziesięć...* – APL, Zespół 442: Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego..., sygn. 28, intercyza nr 493 z 1 (13) XI 1860 r., s. 1.

¹⁵ APL, Zespół 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego..., sygn. 8, intercyza nr 424 z 15 (27) VI 1862 r., s. 2.

¹⁶ APL, Zespół 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 18a, intercyza nr 7170/733 z 8 (20) IX 1871 r., s. 1.

¹⁷ APL, Zespół 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego..., sygn. 11, intercyza nr 72 z 25 I (6 II) 1865 r., s. 3.

¹⁸ Na przykład: *Narzeczona [...] wnosi w dom przyszłego małżonka gotowizną rubli srebrem dwa tysiące, zaś w wyprawie rubli srebrem tysiąc* – APL, Zespół 137: Akta notariusza Konstantego Płacheckiego..., sygn. 2, intercyza nr 480/249 z 10 (22) XI 1871 r., s. 2.

¹⁹ APL, Zespół 136: Akta notariusza Ferdynanda Szlimma..., sygn. 38, intercyza nr 12745/80 z 7 (19) I 1875 r., s. 1–2.

²⁰ APL, Zespół 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego..., sygn. 9, intercyza nr 479 z 12 (24) XI 1863 r., s. 2.

dwa tysiące [...] ²¹), R. Danielewicza (na przykład: [...] *wnosi posag w gotowiźnie rubli srebrem trzysta, oraz wyprawę w garderobie bieliznie pościeli i kosztownościach w ogóle Rubli srebrem trzysta [...] ²², [...] odebrała wyprawę w ruchomościach i garderobie w wartości Rubli sto pięćdziesiąt [...] ²³*).

Wynika z tego, iż w skład *wyprawy* zaliczano rzeczy ruchome, takie jak garderoba, bielizna (to znaczy koszule, prześcieradła, chusteczki, także tak zwana bielizna stołowa, czyli na przykład obrusy i serwety ²⁴), pościel i meble. Były to zatem rzeczy potrzebne do dalszego życia i prowadzenia domu. Ponadto należały do niej również kosztowności, to znaczy przedmioty dużej wartości, wykonane z cennych kruszców ²⁵.

2.2.2. Pojęcie to było również używane w znaczeniu węższym, nieobejmującym wartościowych przedmiotów. Takie przypadki miały miejsce w intercyzach spisanych przez tych samych notariuszy, którzy stosowali pojęcie *wyprawa* w szerszym znaczeniu ([...] *majątek posagowy w gotowiźnie sumy Rubli srebrem tysiąc zaś w wyprawie i kosztownościach w sumie Rubli srebrem Tysiąc dwieście [...] ²⁶, [...] wnosi w dom przyszłego małżonka w gotowiźnie Rubli srebrem sześćset i tyleż w wyprawie i precyozach ²⁷, [...] ojciec narzeczonej oświadcza, iż córce swej Dwojrze dał posag w gotowiźnie Rubli srebrem tysiąc dwieście, wyprawę w garderobie i ruchomościach Rubli tysiąc oraz w kosztownościach Rubli dwieście pięćdziesiąt [...] ²⁸*).

2.3. Sporadycznie pojęcie to odnoszone było również do składników majątkowych stanowiących własność męża w chwili zawarcia małżeństwa. Jednak w takim znaczeniu zostało użyte zaledwie w 13 spośród wszystkich 784 intercyz.

W kilku intercyzach spisanych przez M. Jaworskiego i R. Danielewicza znajdują się jedynie ogólne informacje, potwierdzające fakt posiadania wyprawy. Nie wyliczono w nich natomiast ani jej składników, ani nawet nie podano jej wartości ²⁹. W kolejnych siedmiu umowach wskazano co prawda

²¹ APL, Zespól 137: Akta notariusza Konstantego Placheckiego..., sygn. 8, intercyza nr 2201/304 z 25 V (6 VI) 1874 r., s. 2.

²² APL, Zespól 138: Akta notariusza Romana Danielewicza..., sygn. 1, intercyza nr 395/244 z 4 (16) VI 1873 r., s. 2.

²³ APL, Zespól 138: Akta notariusza Romana Danielewicza..., sygn. 5, intercyza nr 1302/6 z 21 XII 1874 r. (2 I 1875 r.), s. 1.

²⁴ M. Orgelbrand, *Słownik języka polskiego*, cz. I: A–O, s. 79; M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I, Lwów, s. 105–106.

²⁵ M. Orgelbrand, *Słownik języka polskiego*, cz. I: A–O, s. 533.

²⁶ APL, Zespól 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego..., sygn. 9, intercyza nr 60 z 13 (25) II 1863 r., s. 2.

²⁷ APL, Zespól 137: Akta notariusza Konstantego Placheckiego..., sygn. 7, intercyza nr 1724/633 z 28 VIII (9 IX) 1873 r., s. 2.

²⁸ APL, Zespól 138: Akta notariusza Romana Danielewicza..., sygn. 5, intercyza nr 1333/37 z 31 XII 1874 r. (12 I 1875 r.), s. 1–2.

²⁹ APL, Zespól 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego..., sygn. 16, intercyza nr 404 z 11 (23) VII 1867 r., s. 3; *ibidem*, sygn. 22, intercyza nr 260 z 4 (16) VIII 1870 r., s. 2–3; APL, Zespól 138: Akta notariusza Romana Danielewicza..., sygn. 1, intercyza nr 412/261 z 13 (25) VI 1873 r., s. 2; *ibidem*, sygn. 5, intercyza nr 1392/96 z 28 I (9 II) 1875 r., s. 1; *ibidem*, intercyza nr 1552/256 z 2 (14) IV 1875 r., s. 1–2.

wartość tej części majątku, ale nie wyróżniono jej poszczególnych elementów³⁰.

Wyliczenie składników wyprawy przyszłego męża wprowadzone zostało zaledwie do jednej umowy. W intercyzie tej, zawartej 4 (16) lipca 1862 r., zaliczono do *wyprawy* garderobę, kosztowności i srebra³¹. Jednak podobnie jak w przypadku stosowania tego pojęcia w odniesieniu do majątku żony, również tym razem pojawiają się pewne wątpliwości dotyczące jego znaczenia. Z umowy wskazanej powyżej wynika, iż *wyprawa* obejmowała między innymi garderobę przyszłego męża. Odmienna interpretacja tego pojęcia wynika z treści dwóch umów (M. Jaworskiego i R. Danielewicz), w których nie wskazano co prawda składników *wyprawy*, ale wyraźnie wyłączono z niej garderobę³².

3

Pojęcie *wyprawa* było często stosowane przez łódzkich notariuszy. Używano go zwykle w odniesieniu do składników majątkowych stanowiących własność żony w chwili zawarcia małżeństwa. Sporadycznie wskazywano, iż *wyprawę* wnosił także przyszły mąż.

Pojęcie to było jednak nieprecyzyjne. Z treści wielu umów wynika, że *wyprawa* obejmowała garderobę i przedmioty potrzebne do samodzielnego życia, takie jak na przykład meble, pościel i obrusy, a także kosztowności. W równie licznych intercyzach wyraźnie wyodrębniano cenne ruchomości, wskazując, że nie wchodzi one w skład *wyprawy*. Natomiast w dwóch umowach, w których użyto tego terminu w odniesieniu do majątku męża, występuje jeszcze inne rozumienie tego pojęcia – jako nieobejmującego garderoby.

³⁰ APL, Zespól 135: Akta notariusza de Brixena Leopolda Fryderyka..., sygn. 1, intercyza nr 313 z 17 (29) IX 1842 r., s. 2; APL, Zespól 442: Akta notariusza Kajetana Szczawińskiego..., sygn. 26, intercyza nr 438 z 2 (14) XI 1859 r., s. 2; *ibidem*, sygn. 27, intercyza nr 20 z 5 (17) I 1860 r., s. 1; *ibidem*, sygn. 30, intercyza nr 334 z 26 VI (8 VII) 1861 r., s. 1; APL, Zespól 138: Akta notariusza Romana Danielewicz..., sygn. 1, intercyza nr 395/244 z 4 (16) VI 1873 r., s. 2; *ibidem*, sygn. 4, intercyza nr 1066/409 z 20 VIII (1 IX) 1874 r., s. 2; *ibidem*, intercyza nr 1218/561 z 7 (19) XI 1874 r., s. 2.

³¹ APL, Zespól 443: Akta notariusza Jaworskiego Marcelego..., sygn. 8, intercyza nr 485 z 4 (16) VII 1862 r., s. 2.

³² *Ibidem*, sygn. 16, intercyza nr 404 z 11 (23) VII 1867 r., s. 3; APL, Zespól 138: Akta notariusza Romana Danielewicz..., sygn. 5, intercyza nr 1392/96 z 28 I (9 II) 1875 r., s. 1.